
Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu / Avrupa Birliği İlişkilerinde Değişmeyen Öncelikler*

M. Murat Erdoğan

Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu¹ (AET) arasındaki ilişkilerin neredeyse AET'nin kuruluşuna kadar giden uzun tarihi, hedeflenen tam üyelik çerçevesinde Türk Dış Politikasının önemli ve öncelikli bir alanı olarak varlığını devam ettirmektedir. Türkiye'nin AET ile 1959'da "ortak üyelik" talebi ile başlayan ve 1963 Ankara Anlaşması ile de hukuki bir yapıya da kavuşan ilişkileri yarım yüzyıllık bir geçmişe sahip olsa da, bu ilişkilerin dar kapsamlı diplomatik kalıplarından çıkıp her iki tarafın siyasi, ekonomik ve sosyal yapılarını etkileyecek bir zemine kavuşması ancak 90'lı yıllarda gerçekleşmiştir. Her iki tarafı "ortaklığa" yönelten başlangıç dinamikleri Soğuk Savaş ile yakından ilgili olmasına rağmen, niteliksel yakınlaşma ve gelişmelerin Soğuk Savaş sonrasında yaşanması da bir tesadüf değildir. Aralık 1999'da Türkiye'nin aday statüsünü almasının ardından AB tarafından 2000 yılında ortaya konulan Katılım Ortaklığı Belgesi'nin ardından 2001 yılında Türkiye Ulusal Programını ilan etmiş, ardından bu belgeler yenilenecek sürece eşlik etmiştir. En son 13 Şubat 2008 tarihinde AB Resmi Gazetesinde yayımlanmış olan "2008 Katılım Or-

Bu makale hakem denetiminden geçirilmiştir.

Murat Erdoğan Hacettepe Üniversitesi İİBF öğretim üyesidir.

* Bu çalışma yazarın "Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri: 1990-2005" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. Bkz.: Mehmet Murat Erdoğan [2006] "Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri: 1990-2005", Yayınlanmamış Doktora Tezi: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Siyaset Bilimi Bilim Dalı.

¹ Çalışmada 1957'de Roma Anlaşması ile kurulan "Avrupa Ekonomik Topluluğu" (AET) ile Türkiye arasındaki ilişkiler değerlendirilirken, Topluluğun daha sonraki dönemlerde önce 1986'da Avrupa Topluluğu (AT) ve ardından da 1992'de Avrupa Birliği (AB) adını almasından dolayı ortaya çıkan karışıklığı ortadan kaldırmak için, resmi ifadeler dışında genel olarak "AET", "AT" ya da "AB" biri birleri ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır.

Yaz-Sonbahar 2008, Sayı: 51-52, s. 123-140.

taklığı Belgesi”ne karşılık olarak Türkiye “AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı-2008” için çalışmalarına başlamış ve bir taslak metin oluşturmuştur. Bu süreçte özellikle AB Komisyonu tarafından 1998’den bu yana her yıl düzenli olarak hazırlanan “İlerleme Raporları” ve “Strateji Belgeleri”nin de özel bir yeri bulunmaktadır.² 5 Kasım 2008’de onbirincisi açıklanan İlerleme Raporu³ ve ileriye yönelik beklentiler içeren Genişleme Stratejisi Belgesinde⁴ “tam üyelik” hedefi çerçevesinde Türkiye’deki gelişmeler ve bunun AB’nin genel amaçları ile ne şekilde ilişkilendirildiği ortaya konulurken, belki de uzun süren beri ilk defa Türkiye’nin AB için taşıdığı “stratejik önem”e özel bir vurgu yapılması dikkat çekmektedir. Soğuk Savaş döneminde ilişkilerin üzerine bina edildiği “güvenlik-stratejik” gereklerin yeniden AB için önemli bir çekicilik unsuru olması, Türkiye için özel bir kazanım olmasa da, AB içindeki bir zihniyet değişimini de ortaya koymaktadır. Türkiye AB ile ilişkilerinin son on yılında stratejisine değil demokratik ve ekonomik değerlerine önem veren bir çabanın içine girmiş ve bunda da önemli bir mesafe almıştır. Bu bağlamda Türkiye’nin yıllarca neredeyse tek önemli unsur gibi vurguladığı ve önemsenmesi gerektiğini ifade ettiği “stratejik önem” gibi “dışsal” ve küresel-bölgesel gelişmelerle kolayca değişebilecek bir vurgu yerine, Türkiye’nin her alanda kendini geliştirerek evrensel standartlara ulaşma çabasının ön plana çıkması Türk vatandaşlarının daha çok tercih etmesi gereken bir husus olması gerektiği açıktır. Sadece stratejik-güvenlikçi önem üzerine bina edilen ilişkilerin ne kadar kırılğan ve aynı zamanda ülkenin iç gelişmesine zarar verici bir süreç olduğuna yakın geçmişte fazlasıyla tanıklık ettik. Ancak stratejik önem, eğer güçlü ve işleyen bir demokrasi, zengin bir kültür ve özgüvenle birlikte anılmaya başlanırsa, bu Türkiye’nin gerçek anlamda bir “soft-power” olmasına da katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda stratejik önemin de AB tarafından daha çok dikkate alınmasından memnuniyet duymak gerekir. Tam da bu noktada Türkiye’nin AB ile ilişkileri konusundaki tarihi arka planı ve bu bağlamda ilişkilerin başlangıcındaki dinamiklerin bugünün gözüyle yeniden ele alınması, bize gelişmeleri ve sorunları daha iyi anlama ve geleceğe bu derslerin ışığında bakma imkânını da verebilir.

Zorunlu Kader Birlikteliğinden Birlik Düşüncesine Genel Dinamikler

İki bloklu sistemin çöktüğü dönemde oluşturulmaya çalışılan “Yeni Dünya Düzeni”nde Avrupa’nın önemli bir alternatif ve cazibe merkezi olması ve aynı dönemde Türkiye’nin yakın çevresinde ve dünyada meydana gelen gelişmeler, ilişkilerdeki dinamikleri de süreci

² Bu belgeler Avrupa Komisyonu’nun 1997’de açıkladığı “Agenda 2000” belgesi ile gündeme gelmiş ve bu raporların “aday ülkeler” için hazırlanması önerilmişti. 1997 AB Konseyi Lüksemburg Zirvesinde Türkiye adaylar arasına alınmasa da Türkiye’ye dair bir strateji çerçevesinde aynen aday ülkeler gibi Türkiye için de bu ilerleme raporlarının hazırlanmasına karar verilmişti. Avrupa Komisyonu tarafından üye olununcaya kadar hazırlanması öngörülen bu raporlardan bu güne kadar en çok sayıda Türkiye için hazırlanmıştır ve bunun uzun bir süre daha devam edeceği beklenebilir.

³ http://www.avrupa.info.tr/Files/File/Docs/turkey_progress_report_en.pdf

⁴ Bkz.:<http://www.avrupa.info.tr/Files/File/Docs/Enlargement%20Strategy%20and%20Main%20Challenges%202008-2009.pdf>

de derinden etkilemiştir. Türkiye ile AB arasındaki karmaşık ve “benzersiz” ilişkiler 1995 sonunda iki taraf arasında Gümrük Birliği oluşturulmasına, 1999’da Türkiye’nin aday ülke olarak tanınmasına ve 2005’de de Türkiye’nin AB’ye tam üye olması konusundaki prensip kararı çerçevesinde “katılım müzakereleri” ne başlanılmasına rağmen, her aşamasında belirsizlik, güvensizlik, açık perspektiften yoksunluk ve karşılıklı suçlamalar biçimde devam etmektedir. Çok uzun ve yorucu bir döneme yayılan, bu anlamda da ciddi bir güvensizlik ve umutsuzluk gölgesi altında kalan ilişkiler, AB’nin Türkiye bakımından adeta “yakınlaştıkça uzaklaşan” bir hedef halini almasına da neden olmuştur. Türkiye’nin AB ile ilişkilerde uygulama sorunlarına rağmen genel tavrı tam üyelik hedefidir. Avrupa’da bu anlamda daha en başından beri ciddi kafa karışıklıları olduğu, Türkiye’nin önemli bir partner olması konusunda bir tereddüt olmasa da üye olmasına çok yönlü itirazlar olduğu, ama bunun alternatifi olacak bir stratejinin de geliştirilemediği açıkça görülmektedir.

Türkiye ile Batı arasındaki karmaşık ve çok yönlü ilişkilerin özellikle I. Dünya Savaşı sonrasında en önemli başlıklarından birisi, Türkiye’nin üzerinde bulunduğu coğrafya ve tarihi-kültürel-politik özelliklerinden dolayı stratejik-güvenlik politikaları olmuştur. Osmanlı’nın son döneminde ortaya koyduğu politikayı devralıp daha da geliştiren ve bu bağlamda ciddi bir çaba ile her alanda “Batılılaşmayı” kendisine hedef olarak belirleyen Türkiye Cumhuriyeti’nin bu ideolojik tercihi de Batı ile olan ilişkilerin yoğunlaşmasını kolaylaştıran önemli bir faktör olmuştur.⁵ İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği’nin rejim ihracı ve işgal politikasının yarattığı tedirginlik, Batı’nın tehdit algılamalarını Almanya’dan Türkiye’nin kuzeyindeki Sovyetler Birliği’ne çevirmişti. Aynı dönemde Sovyetler Birliği tarafından Türkiye’den toprak talepleri ve Boğazlar konusundaki hak iddiaları (1945) Türkiye’yi Batı ittifakına daha da yakınlaştıracak, Ankara’nın güvenlik konusundaki endişelerini dış politikasının ana hatlarını belirleyecekti.⁶ Batılı ittifakın merkezi kabul edilen Amerika Birleşik Devletleri’nin ittifakı daha da güçlendirme çabasıyla önce Truman Doktrini (1947), ardından da Marshall Planı (1948) ile gerçekleştirdiği politikaların Türkiye ile de ilişkilendirilmesi o dönemde her iki tarafa da cazip gelmişti.⁷

⁵ Rainer Tetzlaff [1995] “Die Dekolonisation und das neue System”, *Die neue Weltpolitik*, Karl Kaiser / Hans Peter Schwarz (Ed.), Nomos, Baden-Baden, s.35.

⁶ Baskın Oran [2003] *Türk Dış Politikası: 1919-1980* (I.Cilt), (Der.), 5. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, s.496 vd.

⁷ Türkiye’nin Batılı örgütlerde yer alması konusunda ortaya koyduğu kararlı ve istikrarlı politika, ABD’nin Sovyetler Birliği ile II. Dünya Savaşının hemen sonrasında içine girdiği rekabetle güvenlik boyutu daha ön plana çıkan farklı bir boyut kazanmıştır. ABD Başkanı H.S.Truman tarafından 12 Mart 1947’de ABD Kongresinde okunan mesajla Sovyetler Birliği’nin birinci derecede tehdidi altına olduğu düşünülen Türkiye ile Yunanistan’a (100 milyon USD Türkiye, 300 milyon USD Yunanistan için olmak üzere) mali destek verilmesi, ayrıca bu iki ülkenin askeri ve sivil personelinin ABD’de eğitilmesi konusunda Kongre’den yetki alınmıştı. Sovyetlerin etrafını ittifak zinciri ile sarmayı hedefleyen “Çevreleme Politikası” bakımından Türkiye ve Yunanistan son derece önemliydi. “Yunanistan ve Türkiye’ye Yardım Yasası” sadece mali değil, askeri yardımlar verilmesi olanağını da sağlıyordu. Ancak bunun yeterli olmadığı anlaşılınca, Türkiye’nin de talebi dikkate alınarak Türkiye, aslında sadece ABD’nin savaş mağduru Avrupalı müttefikleri için öngördüğü Marshall Planı’na da dahil edildi. Savaşın yıkılmış ve yorgun çıkan, yani yeni “düşman” Sovyetler Birliği’ne karşı güçsüz olan Avrupa’nın imarı ve kalkınması için ABD’nin yardım yapmasını öngören ve 1947’de ABD ile Avrupalı ülkeler arasında esasları belirlendikten sonra 1948’den başlayarak öncelikle dört yıl için uygulanmaya başlanan Marshall Planı hem askeri hem mali bakımdan Türkiye’nin de dikkatini çekmişti. Ancak planın uygulanabil-

ABD'nin talepleri ve teşviki ile Türkiye'nin Batılı ittifak içinde yer alma süreci hızlanarak devam etmiştir. Türkiye için o dönemde on Batı Avrupa ülkesi ile ABD ve Kanada'nın içinde yer aldığı Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization-NATO) içinde yer alması son derece önemli görünüyordu. NATO daha kurulma aşamasındayken, hem Batılı bir ittifakta yer almak hem de komşu Sovyetlerden gelen ve gelebilecek güvenlik kaygıları ile 4 Nisan 1949'da, bu örgütte de yer almak istediğini dile getiren Türkiye'nin önce Kasım 1948, sonra da Mayıs ve Ağustos 1950'de üç kez NATO'ya üyelik talebinde bulunmuş, ama talebine özellikle İngiltere ve İskandinav ülkelerinden itirazlar gelmişti.⁸ Türkiye NATO üyeliği konusunda itirazların aşılması için Ekim 1950'de Kore'de kendisini uzaktan yakından hiç ilgilendirmeyen bir savaşa katılma kararı almış, burada Birleşmiş Milletlere sağladığı askeri katkı, mücadele ve kayıp verdiği 721 şehit ile ABD'nin mutlak desteğini alarak bu ittifakta yer almayı başarabilmişti.⁹ Böylece 18 Şubat 1952'de NATO'ya katılan Türkiye, Batı güvenlik sisteminin en önemli yapı taşı olacak, rolü ise NATO'nun Güneydoğu Kanadının savunması olarak tanımlanacaktı.¹⁰ Böylece Sovyetler Birliği'nin güney komşusu Türkiye, Sovyet'lerin Batı'ya yönelik tehdidine karşı açık biçimde "stratejik bir partner" olarak kabul edilmişti. Bu durum NATO'nun ardından 1955'de Varşova Paktının kurulması ile daha da belirgin bir hal almıştı.

25 Mart 1957'de imzalanan ve 1 Ocak 1958'de yürürlüğe giren Roma Anlaşması ile kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) da Soğuk Savaş döneminin de etki ve koşulları ile yapılanmıştır. Her ne kadar öncelikle ekonomik bağımlılık dolayısı ile barışı koruma ve sürekli hale getirme amacı taşısa da, AET aynı zamanda geniş anlamda güvenlik amacını da içinde barındırıyordu. AET'nin Türkiye'nin dikkatini çekmesi, Yunanistan'ın oynadığı rolden de anlaşılacağı üzere daha çok siyasi-ideolojik nedenlere dayanmıştı. Ancak hiç kuşku yok ki, Topluluğun güvenlik alanında oynayacağı potansiyel rol de Türkiye için önemli bir çekim yaratmıştı. Topluluğun Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve güvenlik çıkarları ile uyumlu bir yapı olduğu açıktı.

AET ile Türkiye Cumhuriyeti arasında 12 Eylül 1963'de Ankara Anlaşması (AA) adı

mesi için kurulan "Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü" üye olmak için talepte bulunan Türkiye'ye, planının savaş mağdurlarını kapsadığı gerekçesi ile itiraz edilse, hatta olumsuz yanıt verilse de, ülkenin Sovyetler Birliği bağlamında hassas konumu nedeni ile karar değişecekti. Planın uygulanmaya başlanmasından sadece üç ay sonra 4 Temmuz 1948'de Türkiye de plana dahil edilmişti. Bkz.: Mehmet Gönlübel / Ömer Kürkçüoğlu (Der.) [1996] *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1995*, Siyasal Kitabevi, Ankara, s. 211-222.

⁸ Hüseyin Bağcı [1990] *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*, İmge Kitabevi, Ankara, s.14 vd. ayrıca George McGhee [1992] *ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu*, Çev. Belkis Çorakçı, Bilgi Yayınevi, İstanbul s.134 vd.

⁹ Şaban H. Çalış / Birol Akgün / Önder Kutlu (Ed.) [2006] *Uluslar arası Örgütler ve Türkiye*, Çizgi Kitabevi, Konya. 207 vd., ayrıca Burcu Bostancıoğlu [1999] *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, İmge Kitabevi, Ankara, s. 338 vd.

¹⁰ 9 Nisan 1949'da Washington Anlaşması ile kurulan NATO'nun kurucu üyeleri ABD, Kanada, Norveç, Danimarka, Hollanda, Belçika, Lüksemburg, İngiltere, Fransa, Portekiz, İzlanda, İtalya'dır. Örgüte Türkiye, Yunanistan (1952) F.Almanya, (1955) ve İspanya (1982) daha sonra katılmıştır. Varşova Paktı'nın 1991'de feshedilmesinden sonraki süreçte ise NATO'ya on ülke daha katılmış ve örgüt 26 üyeye ulaşmıştır (1999'da Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya, 2004'de ise Bulgaristan, Estonya, Letonya, Litvanya, Romanya, Slovakya ve Slovenya örgüte üye olmuştur.)

verilen Ortaklık Anlaşması ile başlayan ilişkilerde her iki taraf için de pek çok gerekçeden söz edilebilir. Ancak bu anlaşma ile başlayan yeni ilişki alanında özellikle AET için beklentilerin en çok uzlaştığı alanın “güvenlik politikaları” yani jeostratejik gerekler olduğu söylenebilir. II. Dünya Savaşı sonunda yorgun, tahrip olmuş ve barışın anlamını daha iyi kavramış olan Batı Avrupalılar, sürdürülebilir bir barış için çıkarların uzlaştırılacağı, karşılıklı bağımlılığın yaratılabileceği yeni modeller geliştirme çabası içine girmişti. Kramer’in de vurguladığı gibi AET’nin bu politikasının kalıcı ve sürdürülebilir olabilmesi için yakın çevre ülkelerle ekonomik ve kalkınma politikaları bağlamında ilişkiler geliştirilmesi gerekiyordu. Bu ilişkinin AET tarafından “tam üyelik” amaçlı olmaktan daha çok yönlü bir “ortaklık”ı amaçladığı, Türkiye ile 1963’de yapılan “Ortaklık Anlaşması”nın da bunu ortaya koyduğu söylenebilir.¹¹

Türkiye ile AET arasındaki ilişkilerde AET tarafında güvenlik kaygıları en önde gelen amaç iken, 1952’den beri NATO üyesi olan Türkiye için en az onun kadar önemli ikinci amaç “Avrupa-Batı kimliği” ile ilgiliydi. Türkiye Cumhuriyeti’nin Osmanlı’dan devraldığı “Modernleşme-Batılılaşma-Avrupalılaşma” hedefi ve süreci için AET özel bir önem taşıyacaktı.¹² Türkiye’nin Batılı-medeni toplumun bir üyesi olmak hedefinde kendisine en çok katkıda bulunan araç ise ülkenin sahip olduğu jeopolitik ve jeostratejik önem olacaktı. Bu durum çok zaman Türkiye’nin Avrupa’nın Yunan-Roma-Hıristiyan geleneklerinden gelen ortak kültürü dışında (hatta bu kültüre “*düşman*”) bir kültüre sahip olduğu tartışmalarını da Soğuk Savaşın yarattığı güvenlik kaygıları nedeniyle çoğunlukla arka planda bırakıyordu.¹³

AET Komisyonu Başkanı Prof. W.Hallstein’in, Ortaklık (Ankara) Anlaşması imza töreninde, geleceğin Avrupa’sını kurarken tarihi, kültürü ve coğrafyayı değil, politik bir kararlılığı ortaya koyduklarını ifade etmesi ve bu bağlamda “*Türkiye Avrupa’nın bir parçasıdır!*” (“*Turkey is a part of Europa*”) sözlerini ön plana çıkarması da buna işaret ediyordu. D.Grothusen’in değerlendirmesine göre bu sözler ve yapılan anlaşma ile AET 107 yıl önce, yani 1856’da yapılan Paris Anlaşması’nda Osmanlı Devletinin “Avrupalı” olarak nitelenmesi son kez ve kesin olarak onaylanmış oluyordu.¹⁴ Kramer de, her ne kadar ilişki üyelik değil “ortaklık” üzerine bina edilmiş olsa da, Komisyon Başkanının sözlerinin yanı sıra Ankara Anlaşması’nın Giriş ve 28. maddelerinin de Türkiye’ye ileride üyelik yolunun kapatılmadığının işaretleri olduğunu ifade etmektedir.¹⁵

¹¹ Heinz Kramer [1988] *Die Europaeische Gemeinschaft und die Türkei*, Internationale Politik und Sicherheit-Stiftung Wissenschaft und Politik/ SWP, 21, Nomos Verlag, Baden Baden, s. 29.

¹² Standford Shaw [1985] “Historical Foundation: Turkey from the Young Turk Revolution until Worl War II”, in: Grothusen, Klaus-Detlev (Ed.) *Türkei, Südosteuropa-Handbuch*, Band 5, Göttingen, s.27-56 sowie Ludger Kühnhardt [2002] *Devrim Zamanları* (Übersetzung.: Hüseyin Bağcı-Şenay Plassman) Avrasya Araştırmaları Merkezi, Ankara (Org. Revolutionszeiten, Das Umbruchjahr 1989 im geschichtlichen Zusammenhang, München, 1994), s.220 ff.

¹³ Nuri Yurdusev [1997] “Avrupa Kimliğinin Oluşumu ve Türkiye”, in: *Türkiye ve Avrupa*, Ed. Atilla Eralp, İmge Yayınevi, Ankara, s. 17-85; Burak Erdenir [2005] *Avrupa Kimliği*, Ümit Yayınevi, Ankara, s. 208 vd.

¹⁴ K. Detlev Grothusen [1985] “Aussenpolitik” (Ed.) *Türkei, Südosteuropa-Handbuch*, Band 5, Göttingen, s. 92 f.

¹⁵ Kramer [1988] *EG und die Türkei*, s.35.

Ancak Ankara Anlaşması ile kurulan bağa ve başlangıçtaki mantığa rağmen Türkiye'nin kendisini "Avrupalı" olarak görmek konusundaki hevesi ve kararlılığı yanında Avrupalıların tavırları her zaman aynı netlikte olmayacaktı. Temel olarak güvenlik politikaları ile bağlantılı olarak Türkiye için yapılan tanımlamalar sıkça değişecek, ya da ülkeden ülkeye fark edecekti. Bu durum Soğuk Savaş koşullarının sona erdiği 1990 sonrasında daha da çarpıcı bir hal alacaktı çünkü başlangıç dinamikleri, özellikle de AET'yi Türkiye ile ortaklığa yönlendiren ilkeler Soğuk Savaş sonrasında anlamını büyük ölçüde yitirecekti. Dahası adına Kopenhag Kriterleri denilen kriterlerle ilişkilerin ne zaman başladığı değil, ülke içindeki standartlar öncelikli hal alacaktı. Bu da Soğuk Savaş döneminin "vazgeçilemez, küstürülemez" ortamının rahatlığını yaşayan, ancak 90'lı yıllarını büyük bir iç kargaşa ile geçiren Türkiye için "rahatsız" bir dönem anlamına gelecekti. Yeni dönemde bir tarafta Türkiye'nin AB'ye entegrasyonu kadar, hatta ondan daha çok "ne kadar yabancı -öteki" olduğu tartışılacaktı. Hatta Türkiye, yeniden yapılanan ve kendisine kimlik oluşturan AB'nin en önemli "kimlik kriteri" haline gelecekti.¹⁶

Türkiye'nin AET/AT/AB ile üyelik amaçlı ilişkilerinin örneğin İtalya'nın, Macaristan'ın, Yunanistan'ın ya da Baltık ülkelerinininki kadar "doğal" olduğunu söylemek oldukça zordur. Ancak hem Türkiye'nin bilinçli ve ısrarlı çabaları hem de Avrupa'nın güvenlik kaygıları bu ilişkiyi -zaman zaman çatışmalar, kırılmalar yaşansa da- süreç içinde "normal" bir hale getirmiştir. Türkiye ile AET/AT'ye entegrasyonunda Türkiye'nin bazen "Avrupalılara rağmen Avrupalılık" boyutuna varacak bir ısrarla sürdürdüğü kararlı tutumun asıl sürükleyici güç olduğu söylenebilir. İşte tam da bu nedenle 1990 sonrasında AT/AB için en önde gelen sorgulamalardan birisi Türkiye konusunda yaşanmıştır. Türkiye konusu hem kültürel-tarihi nedenlerle hem de Türkiye'nin çapı ve yer aldığı bölgenin özellikleri nedeniyle başka hiçbir ülke ile karşılaştırılmayacak kadar çok unsuru bir arada bulundurmıştır. Tam da bu nedenle örneğin bir taraftan AB'nin geleceğinin, vizyonunun belirleneceği AB Anayasası hazırlanırken Türkiye Konvansiyona davet edilmiş ve bu çalışmalara katkı sağlamışken, aynı Konvansiyonun Başkanı, Fransa eski Devlet Başkanı Valéry Giscard d'Estaing Türkiye'nin varlığına ısrarla itiraz etmiş, hatta Türkiye'nin otomatik olarak dışlanması için Anayasaya Avrupalılığın Yunan-Roma-Hıristiyan geleneklere sahip bir kimlik olduğuna dair cümleler yerleştirmeye çalışmıştır. Türkiye, 1959'da Roma Anlaşmasının 238. maddesindeki "Avrupalı ülke olma" koşulunu yerine getirdiği varsayımı ile AET'ye başvurmuş, yine bu esas çerçevesinde 1963'de bir "ortaklık anlaşması" yapmış olsa da, kimlik tartışması, her dönemde varlığını sürdürmüştür. "Avrupalı kimliği"nin ne olduğu konusunda hala tam bir görüş birliği olmasa da Türkiye'nin bu kimliğe tarihi, gelenekleri, dini, kültürü ve coğrafyası ile en uzak yerde durduğu, hatta tarihte çoğunlukla da "öteki" olarak nitelendiği gerçeği de göz ardı edilemez.¹⁷

¹⁶ Avrupa Kimliği ve Türkiye arasındaki ilişkiler konusunda Bkz.: Nuri Yurdusev [1997] 'Avrupa Kimliğinin Oluşumu ve Türk Kimliği' Atila Eralp (der.) *Türkiye ve Avrupa: Batılılaşma, Kalkınma ve Demokrasi* (Ankara: İmge Yayınları).

¹⁷ Bu konuda Bkz.: Lars-Erik Cederman (Ed.) [2001] *Constructing Europe's Identity: The External Dimension*, Lynne Rienner, London; ; I.B. Neumann [1999] *Uses of the Other: 'The East' in European Identity Formation*, Manchester University Press, Manchester; C. Shore [2000] *Building Europe: The Cultural Politics of European*

Türkiye'nin Batı Avrupa sistemi içinde yer almasında, kendi bilinçli çabaları ve Batı'nın güvenlik ihtiyaçların temel dinamikler olduğu söylenebilir. Bu durum Türkiye'nin Soğuk Savaş boyunca nispeten "rahat" ve tek boyutlu bir dış politika izlemesine de yardımcı oldu. Ancak iki kutuplu sistemin sembolü olan Berlin Duvarı'nın yıkıldığı 9 Kasım 1989'da Timoty Garton Ash'ın "bir yüzyıl reddedildi, sona erdirildi" sözleri ile ifadesini bulan yeni bir dönem başlıyordu.¹⁸ Yıkılan sadece Berlin Duvarı olmadı, onunla birlikte o güne kadar "bilinen" pek çok şey de yıkıldı.¹⁹ Soğuk Savaş Sonrası dönemde değişen "bilinenler" ile "alışkanlıklar"ın en önemli muhataplarından birisi de Türkiye olacaktı. Duvarın ardından Sovyetler Birliği ve Varşova Paktı da çökünce Türkiye bir anda büyük olanaklar ama aynı zamanda büyük risklerin var olduğu yeni bir dünyaya açıldı. Atatürk'ün "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" olarak özetlenen ve dış ilişkilerde son derece temkinliliği öngören politikası, Soğuk Savaş dönemine de gayet uygundu ama artık dış dinamiklerin de zorlaması ile değişmek zorundaydı. Değişim rüzgarını fark edip 1987'de AT'ye tam üyelik için başvuruda bulunan ve eski ABD Ankara Büyükelçisi Morton Abromowitz'in tanımladığı gibi.²⁰ Türk "Glastnost" ve "Prestroika"sının mimarı olan Turgut Özal'ın kişiliğinin de bu açılımda önemli bir faktör olduğu özellikle belirtilmelidir. Türkiye'nin, son derece zengin enerji kaynaklarına sahip olan Orta Asya ve Kafkaslardaki yeni bağımsız ülkelerle "kardeşlik" bağları ve coğrafi yakınlığı yanında, siyasi özellikleri de Türkiye'ye yönelik önemli bir çekim oluşturdu. Çünkü Türkiye halkı Müslüman olan ancak laik bir devlet yapısı ile demokrasiyi ve kapitalist ekonomiyi yerleştiren, dahası Batı ile son derece yakın siyasal ve kurumsal ilişkileri olan tek ülkeydi. Brzezinski, 1997'de yazdığı kitabında ABD'nin tek süper güç olarak kaldığı yeni dünya düzeninde Avrasya'nın taşıdığı öneme dikkat çektikten sonra, Türkiye'nin ABD'nin jeostratejik ihtiyaçları için en önde gelen ülkelerden birisi olduğunu vurguluyor ve Türkiye'yi hem "jeopolitik mihver" hem de belirli ölçüde "jeostratejik oyuncu" olarak tanımlıyordu.²¹ Ancak Brzezinski gerek "model" olma özelliği ve gerekse de Batı'dan kopması halinde sorun olabilecek bir potansiyel taşıyan Türkiye'nin Avrupa bağlantısını son derece önemsemekteydi. Bu nedenle de ABD'nin Orta Asya, Kafkaslar ve Orta Doğu'daki yeni iktidar yapılanmasını dikkate alarak Türkiye'nin AB'ye alınması konusundan Avrupalılar üzerinde baskı uygulamasını, böylece Türkiye'ye Avrupalı bir ülke olarak muamele yapılması gerektiğini tavsiye ediyordu.²² Öncelikleri ve tehdit alanları farklılaşan Soğuk Savaş Sonrası dönemde Türkiye'nin önemi aslında Batı çıkarları için

Integration, Routledge, London; M. Wintle, (Ed.) [1996] *Culture and Identity in Europe*, Avebury, Aldershot; Burak Erdenir [2005] *Avrupa Kimliği: Pan-Milliyetçilikten Post-Milliyetçiliğe* (Ankara: Ümit Yayıncılık; Zeynep Dağı [2005] "Avrupa Kimliği'nin Sınırları ve Türkiye'nin AB Üyeliği", *Avrasya Dosyası*, ASAM, Ankara, s.53-71.

¹⁸ Timoty Garton Ash [1990] *Ein Jahrhundert wird Abgewählt*, Carl Hanser Verlag.

¹⁹ Ludger Kühnhardt [1995] *Mitten im Umbruch, Historisch-politische Annäherungen an Zeitfragen*, Bouvier Verlag, Bonn, s.12.

²⁰ Morton, I. Abromowitz [1993] "Dateline Ankara: Turkey After Özal", *Foreign Policy*, 91, ss. 164-181.

²¹ Zbigniew Brzezinski [1997] *Die Einzige Weltmacht, Amerikas Strategie der Vorherrschaft*, (Übz. Angelika Beck), Beltz Quadriga Verlag, Wheinheim und Berlin. (Org.:The Grand Chessboard, American Primacy and Its Geostrategic Imperatives-1997), s. 66 ff.

²² Brezezinski [1997] *Die Einzige Weltmacht*, s.291.

daha da artmıştı. AB'nin 2004 ve 2005'de resmi belgelerine de giren Türkiye'nin üyelik olmasa da Batılı ittifaka bir çapa ile bağlı tutulması gerekliliği düşüncesi hem Avrupa hem de ABD'de genel kabul gören bir husus olarak ortaya çıkmıştı. Ancak tam da bu noktada AB ile Türkiye arasında A.Karaosmanoğlu'nun da dikkat çektiği çok önemli bir vizyon farklılaşması görülmüyordu.²³ Soğuk Savaş döneminde var olan stratejik ortak kültür 1990 sonrasında çatışmaya neden olacak şekilde değişmiş, Türkiye'nin jeopolitik-stratejik ufku genişler ve politikalarını bu alana yönlendirirken AB'nin önceliği "demokratik ufku" genişletmek oldu. Aynı dönemde Türkiye'nin yaşadığı başta bölücü terör olmak üzere ağır iç politik sorunların etkisi ile demokrasi ve insan hakları pratiklerinden uzaklaşırken, öte tarafta Doğu ve Orta Avrupa'da demokratik açılışın altın yıllarının yaşandığı çarpıcı bir farklılaşma dikkati çekiyordu. İki taraf arasında stratejik kültürün yeniden yakınlaştığı dönem 2000'li yıllarda başladı. 1999 sonunda Türkiye'ye AB tarafından verilen "adaylık" statüsü, reformları ve uygulamaları ciddi bir biçimde etkiledi. Tam da bu dönemde 11 Eylül 2001'de yaşanan küresel çaplı terör olayları Avrupa ile Türkiye arasındaki stratejik kültürün biri birine yakınlaşmasında son derece etkili oldu.²⁴

Türkiye'yi AET ile Ortaklığa Yönelten Başlangıç Dinamikleri:

Türkiye'nin 31 Temmuz 1959'da AET'ye başvurusunda politik ve ekonomik gibi iki "genel", Yunanistan ve "ideolojik tercih" (Batılılaşma) olarak da iki özel nedenden söz etmek mümkündür.²⁵ Ancak, AET ile Türkiye'yi bir araya getiren ve hatta ilişkilerin her döneminde de etkili olan en önemli faktörün Soğuk Savaş koşullarının etkisi ile „güvenlik“ kaygıları olduğu söylenebilir. Bulunduğu coğrafya itibari ile bölgesel ve küresel değişimlerden en çok etkilenen ülkelerin başında gelen Türkiye'nin bu tercihinin, dönemin koşulları da dikkate alındığında anlaşılır makul gerekçelere dayandığı söylenebilir.²⁶

1. Siyasi: Batılılaşma-Avrupalılaşma- Batılı-Medeni Demokrasiler Ailesine Dahil Olma

31 Temmuz 1959'da AET'yi kuran Roma Anlaşması'nın 238. maddesine dayanarak tam üyelik talebi ile başvuran Türkiye'nin bu başvurusunda, en başta gelen önceliklerden birisinin Osmanlı'da başlayan, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin daha da ileri götürerek benimsediği politik ve ideolojik tercihler, yani "Batılılaşma" hedefinin olduğu söylenebilir.²⁷

²³ Ali Karaosmanoğlu [2001] "Türkiye Açısından Avrupa Güvenlik Kimliği: Jeopolitik ve Demokratik Ufuk", in: Çalış, H.Şaban/ Dağı, İhsan, D./ Gözen, Ramazan, *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi*, Liberte Yayınları, Ankara, s. 65-69.

²⁴ Hüseyin Bağcı / Şaban Kardaş [2003] *Turkey's Strategic Future: Post- 11 September Impact: The Strategic Importance of Turkey Revisited*, IISS-European Security Forum-ESF Working Paper, No: 13, May 2003, s. 19-53.

²⁵ Bu konuda önemli bir çalışma için Bkz.: Selim İlkin [1990] "A Short History of Turkey's Association with the European Community, in: Evin, Ahmet / Denton, Geoffery: *Turkey and the European Community*, Opladen, (1990), s.35-50; David Buchard [1985] *Turkey and the West*, Chatham House Papers 27, RIIA, London, 1985, s.60-68.

²⁶ Bkz.: Meltem Müftüler Baç [2001] *Türkiye ve AB::Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler*, Alfa Yayınları, İstanbul, s.18.

²⁷ Bu konuda Bkz.: Klaus-Detlev Grothausen, "Aussenpolitik", in: Klaus-Detlev Grothausen (Hrsg.) *Türkei*,

Bu perspektiften bakıldığında AET'ye üyelik isteği, sadece ekonomik ve güvenlik politikaları çıkarları değil, aynı zamanda Batılılaşma politikasının geriye döndürülemez bir adım olarak da görülmüştür.²⁸ Kültürel ve coğrafi anlamda kimlik tanımlaması bugün de modern Türkiye'nin iç ve dış politikasının en hassas konularından birisi olmaya devam etmektedir.

1959'da başlayan görüşmeler 27 Mayıs 1960'da Türkiye'deki askeri darbe nedeniyle kesintiye uğradıktan sonra Türkiye'nin ısrarlı talebi ile Ankara Anlaşması konusundaki çalışmalara 1963'de yeniden hız verildi. Yeni Başbakan İsmet İnönü'nün AET ve Türk Dışişleri uzmanlarının hazırlanan taslağı onaylamadan önce 15 Mayıs 1963'de yaptığı toplantıda ortaya koyduğu kaygılarını Dışişleri Bakanlığı yetkililerinin „*bu anlaşma bize bir yükümlülük getirmiyor ve böylece Batı'ya kanca atmış oluyoruz*” sözleri ile aşmış olmaları dikkat çekicidir 12 Eylül 1963'de Ankara Anlaşması imzalandığı gün çıkan Milliyet'teki başlık aslında AET'den bekleneni de ortaya koyuyordu: “Artık Avrupalıyız!”²⁹

Yüzyılı aşkın bir zamandan bu yana izlenen Batı ile birlikte olma hedefi ülkenin ilerlemesi ve gelişmesinin yolunun da (hatta ,tek' yolunun) bu olduğuna dayanmaktaydı. Bu anlayış ve amaç doğrultusunda Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından ülke yöneticileri hemen bütün batılı oluşum ve organizasyon içinde yer almaya çalıştı. Milletler Cemiyeti (Birleşmiş Milletler), Truman Doktrini ve Marshall yardımlarının dağıtım ve organizasyonunu da sağlamak için oluşturulan OECC (OECD), Avrupa Konseyi ve NATO'ya giriş bu konudaki Türkiye'nin kararlılığını göstermektedir. Hiç kuşku yok ki, yukarıda anılan organizasyonlara girmenin her birisi için özel nedenler de bulunmaktadır. Ancak Batı ile birlikte olmak ve “Batılılaşmak” düşüncesi, hemen her girişimde temel zemin olmuştur. Türk Batıcı elit ve yöneticileri arasında olumsuz ,Doğu' nitelmesine karşın ilerlemeyi, modernleşmeyi temsil eden, Batı'lılık düşüncesinin bu vurgusu ve önceliği özellikle Türk diplomatlarında olmak üzere hemen her kesimde kendini göstermiştir.³⁰ Ülkenin siyasi ve ekonomik elitinin çoğunluğu için Batı Avrupa ile ilişkiler dış politik gereksinimlerin çok ötesinde bir konseptte algılanmaktaydı. Onlar için Türk Milletinin varlığı ve kimliği bununla doğrudan ilişkiliydi. Burada arzu edilen ve çaba gösterilen şey, Türkiye için “Batılı”-“Avrupalı” olmak şeklindeki imaj çalışması olarak da görülebilir. Yani Kramer'in de üzerinde durduğu gibi ,Türk yönetici elitinin Batılı-Avrupalı kurumlarda yer almayı, “*Batı Avrupa Ailesinin demokratik ve sanayileşmiş “ailesine” aidiyet duymak ve Türkiye'nin modern, batılı bir toplum olması arzusunu onaylayan ve onaylatan bir araç*” olarak görmeleri, süreçte son derece önemli bir rol oynamıştır.³¹

2. Güvenlik: Stratejik-Askeri

Soğuk Savaşın en tehdit edici dönemlerinden birine denk gelen bu yıllarda Türkiye'nin

Südoesteuropa-Handbuch, Band 5, Göttingen 1985, s.89-168

²⁸ Kramer [1988] EG und die Türkei, s.18.

²⁹ Milliyet: 12.09.1963, ve Mehmet Ali Birand [2001] Türkiye'nin Avrupa Macerası, s.42.

³⁰ Mesela Diplomat Zeki Kunalp şöyle diyor: Türkiye'nin geleceği Batı'dadır. Çünkü Batı ilerlemez, modernleşmez, doğu ise geri kalmışlık ve tehlikedir. Aktaran: Kramer [1988a] EG und die Türkei, s.18.

³¹ Kramer [1988] EG und die Türkei, s. 22.

güvenlik ihtiyaçlarına yönelik olarak sürekli bir arayışta olduğu görülmektedir. NATO ittifakında yer almak çok önemli bir adım olmakla birlikte, yeterli olamamıştır. AET temelde ekonomik ve siyasi bir oluşum olmakla birlikte ABD'nin açık desteğini de alması ve bu oluşumun aynı zamanda güvenlik alanında da kendini ortaya koyması beklenmekteydi. AET ile siyasi bağlantı, Türkiye'de, Batılı güvenlik sistemi içinde yer almanın önemli bir parçası olarak düşünülmüştür.³²

Hiç kuşku yok ki, coğrafi konumu dikkate alındığında 1945 sonrasında oluşan iki bloklu sisteme yönelik en zor durumda kalan ülkelerden birisi Türkiye'dir. Türkiye'nin hangi blokta yer alacağına ilişkin kararı, fiziki konumu, tehdit algılamaları, devletin ideolojisi ve yakın tarihteki gelişmeler çerçevesinde değerlendirilmiştir. Türkiye'nin yöneticileri, "Emperyalist güçlere" karşı yürütülen Kurtuluş Savaşı döneminde Sovyetler Birliği'nin desteğinin ve katkılarını inkâr etmeseler ve Sovyetler Birliği ile iyi komşuluk ilişkilerinin bozulmamasını arzu etseler de, neticede Batılı bir ülke olma hedefini daha öncelikli görmüşlerdir. Bunda dönemin Sovyetler Birliği liderliğinin Türkiye'yi son derece ürküten yaklaşımları da büyük rol oynamıştır. Cumhuriyet ile birlikte Batıya yönelmek ve Batılı Medeni toplumunun bir parçası olmayı tartışmasız tek ideoloji haline getiren Türkiye'nin önündeki seçenekler arasında ciddi bir dengesizlik söz konusuydu. Sovyetler Birliği'nin sadece Batılı kampa karşı bir kamp oluşturması değil, aynı zamanda İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'ye karşı ortaya koyduğu "saldırgan" politika da önemli kaygılar yaratmıştı. Stalin döneminde sıkça gündeme gelen Boğazlar üzerinde egemenlik hakkı ve Türkiye'nin Doğu Anadolu bölgesindeki bazı toprak talepleri endişeleri daha da artırmıştı. Her ne kadar Stalin'in ölümünden sonra Sovyetler Birliği 30 Mayıs 1953'de "barış içinde bir arada yaşama" ilkesinin uygulanacağı ve Türkiye'den hiçbir toprak talebinin olmadığını Türkiye'ye bildirilmiş olsa da, güvensizlik ortadan kalkmamıştır.³³ Zaten tarih boyunca sürekli savaşılmış olan bir millete karşı duyulan bu güvensizlik, Sovyetlerin 1956'daki Macaristan müdahalesi daha da katkı sağlamıştır. Türkiye bu bağlamda hem ideolojik hem de reel-politik bir tercihte bulunarak, üstelik komşusu olduğu bir ülkeye karşı ciddi bir risk de alarak, Batılı kampta yer almaya, diğer bir anlatımla "Doğu-Komünist" kampın karşısında yer almaya karar vermişti. Türkiye Batılı kurum ve kuruluşların bütün oluşumlarında yer almayı hem ideolojik tercihleri hem de güvenlik kaygılarıyla son derece önemsemiştir. Bu çerçevede AET'ye gösterilen ilgi de anlaşılır bir durumdur ve Türkiye'nin Batı ittifakına iyice entegre olma çabasıyla ilgilidir.

3. Ekonomik: Kalkınma ve Sanayileşme

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan beri Batılı siyasi ve ekonomik sistemi kendisine hedef olarak belirlemiştir. Daha Cumhuriyetin ilk yıllarında ortaya konulan iktisat politikaları Serbest Piyasa Ekonomisine yöneliktir. Bu bağlamda M.K.Atatürk'ün öncülüğünde

³² 9 Ocak 1963'de Millet Meclisi'nde bir konuşma yapan dönemin Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin batı ile entegrasyon hedefi ve Türkiye'nin güvenliği ve gerçek bir barış ortamı için AET'nin gerekliliğini vurguluyordu. Bkz.: Esra Çayhan [1997] *Dünden Bugüne Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri ve Siyasal Partilerin Konuya Bakışı*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1997, s. 37-38.

³³ Bkz.: Bağcı [1990] *Demokrat Parti Dönemi*, s. 72-79.

yapılan 1. İzmir İktisat Kongresi çok önemli bir platform olmuştur. Ancak ülke kaynaklarının yetersizliği, sermaye birikiminin olmayışı, müteşebbislerin ortaya çıkamaması, dünya çapında devam eden savaş ekonomisi, ülke ekonomisinde tarımın çok büyük bir alan kaplaması ve belki de en önemlisi, Kapitalist dünyada ekonomik kriz yaşanırken bununla eş zamanlı bir biçimde Sovyetler Birliği ve Doğu Bloğuna ait ülkelerde 1930'lu yıllarda planlı ekonomi sayesinde elde edilen ciddi başarılar vs. Türkiye'de 'karma'³⁴ denilen ekonomik politikaların uygulanmasına yol açmıştır. Devlet öncü sanayici ve ekonomik güç olarak ülkeye kapitalist bir ekonomik düzen getirme çabası içine girmiş, bunun için de beşer yıllık kalkınma planlarını uygulamaya sokmuştur. Çok partili siyasal hayata 1946'da geçen Türkiye'de 14 Mayıs 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti yeniden özel teşebbüse öncelik veren ve devletin ekonomik faaliyetlerini azaltmaya çalışan bir politika takip etmiş, bu politikasında da Marshall Yardımlarını ciddi bir kaynak olarak kullanmıştır. Ancak 1950'lerin ilk yarısında oldukça başarılı olan ve ülkenin hızla kalkınmasını sağlayan bu ekonomik politika, 1950'lerin ikinci yarısından itibaren ciddi bir darboğaza girmiştir. 1958'de Türk Lirası'nda büyük bir devalüasyon yapılması zorunluluğu doğmuş, o tarihte 2,80 TL 1 Dolar ederken, devalüasyon sonrasında 1 Dolar 9 TL'ye çıkmıştı. İşte TL'nin çok ciddi biçimde değer yitirmesinin de aralarında olduğu ekonomik-mali sıkıntılar da Demokrat Parti iktidarının 1959'da AET'ye başvurulmasında etkili bir faktör olmuştur.³⁵ Adnan Menderes'in Başbakanlığındaki Hükümet, diğer avantajlarının yanı sıra AET'nin Türk ekonomisine olumlu katkılar sağlayacağı, ihracat ve ithalat imkânlarının artırılabilceği, bu ülkelere işçi göndererek hem ülkedeki işsizliği azaltmak, hem de onlardan gelecek dövizlerin ekonomiye önemli katkı sağlayacağını, mali yardımlar ve ucuz krediler alınabileceğini, ülkeye doğrudan yatırımların çekilebileceğini hesaplamışlardı.³⁶ Yine ülke ekonomisinin yapısal değişiklikleri gerçekleştirebilmesi, dünya pazarlarına açılarak rekabetçi bir yapıya kavuşturulabilmesi bakımından da AET önemli bir hedefti.³⁷ DP Hükümeti için sadece mali-ekonomik beklentiler değil, artık son dönemde iyice tehdit haline gelen bir Askeri Darbeye yönelik endişelerin de AET'ye başvuruda etkili olduğu söylenebilir.

Kramer'in de çok iyi biçimde vurguladığı gibi tarihi ve coğrafik nedenlerle Türkiye'nin güvenlik politikalarından farklı bir biçimde ekonomik Batı oryantasyonunu ABD'ye değil Avrupa'ya yönelik olması da AET'nin Türkiye bakımından mantığını daha net olarak ortaya koymaktadır.³⁸ Bu hedef ve ilişkiler biçimi daha sonraki dönemlerde de değişme-

³⁴ Gumpel buna "Mixed Economy" diyor: Bkz.: Werner Gumpel [1985] "Wirtschaftssystem und Wirtschaftsentwicklung", in Grothausen, Klaus-Detlev (Hrsg.) *Türkei, Südosteuropa-Handbuch*, Band 5, Göttingen 1985, s. 333.

³⁵ Harun Gümrükçü [1994] *Rechs(un)sicherheit in Europa?*, s. 27.

³⁶ Bkz.: Mükerrrem Hiç [1976] "The Importance of Turkey's Development Strategy for her Integration into the EEC", in: *Die Türkei auf dem Weg in die EG, Möglichkeiten und Probleme einer Vollmitgliedschaft der Türkei in der Europäischen Gemeinschaft*, Werner Gumpel (Hrsg.) *Wirtschaft und Gesellschaft in Südosteuropa 1*, Oldenbourg Verlag, München, Wien, 1979, s.19-46.

³⁷ Kramer [1988] *EG und die Türkei*, s.20-21 sowie Gumpel, Werner (1985b) "Die Türkei und die Europäische Gemeinschaft", in: Grothausen, Klaus-Detlev (Hrsg.) *Türkei, Südosteuropa-Handbuch*, Band 5, Göttingen 1985, s. 461-471 sowie.

³⁸ Kramer [1988] *EG und die Türkei*, s.21.

di. 1980 sonrasında Türkiye’de son derece ciddi bir ekonomik değişimi başaran Turgut Özal’ın politikalarının temel hedeflerinden birisi de Türkiye’yi ekonomik olarak Avrupa’ya bağlamaktı.³⁹ Bu durum daha önce sıkça rastlanılandan farklı olarak duygusal olmaktan çok daha fazla siyasi ve ekonomik rasyonellik üzerine bina edilen bir politikaydı. İhracat şansı, sermaye ve teknoloji ithalatı, Batı Avrupa’nın dünya finans ilişkilerindeki önemli yeri, istikrarlı ve alım gücü yüksek pazarları vb. unsurlar Özal için hem dış politik hem de ekonomik beklentiler ve önceliklerin olmazsa olmaz araçlarından birisiydi.⁴⁰

4. Yunanistan: “Siyasi-Psikolojik Faktör”

Türkiye’nin genel olarak dış politikasında ve özellikle de Batı Avrupa ile ilişkilerinde Yunanistan’ın çok özel bir yeri bulunmaktadır. İki ülke arasında Türklerin Anadolu’ya egemen olması özellikle de 1453’de İstanbul’un alınmasından bu yana yaşanan ilişkiler karşılıklı düşmanlık ve güvensizliğin yer etmesinde en önde gelen unsurdur. Biri birlerine karşı kurtuluş savaşları veren ve bağımsızlıklarına ulaşan, düşman imgelerini biri birinde bulan Türkiye ile Yunanistan arasında Cumhuriyet’in kurulmasının ardından kısa bir dönem Atatürk ve Venizelos arasında oluşturulan dostane ilişki dışında genel olarak kriz yaşandığı bir gerçektir. Bu krize 1950’lerden sonra Kıbrıs sorunu da yoğun bir biçimde eklenmiştir. Türkiye’nin ve Yunanistan’ın biri birlerini sürekli olarak izlemeleri ve hemen her alanda rekabet ediyor olmalarının en canlı platformlarından birisi de AET/AT/AB olmuştur.⁴¹ Bunu Kramer ,siyasi-psikolojik unsur’⁴² olarak adlandırırken, ,psychologische Antriebsmoment’ ya da ,imitation complex’ olarak nitelemelere de rastlanmaktadır.⁴³ Hatta bazı yorumcular, Türkiye’nin AET’ye başvurusu neredeyse hiçbir reel değerlendirme yapılmaksızın, öncelikle Yunanistan’ın başvurusu dikkate alınarak yapıldığı görüşündedirler.⁴⁴ Bu anlamda AET’ye başvuruyu yapan dönemin Dışişleri Bakanı Fatih Rüştü Zorlu’nun „Yunanistan kendisini boş bir havuza atsa bile onu yalnız bırakmaya gelmez, tereddüt etmeden siz de atlayacaksınız’ sözü, Türkiye’nin başvurusunun ardında Yunanistan faktörünün önemini yeterince ortaya koymaktadır.⁴⁵

Aslında Türkiye’nin dış politikasında öncelikler ve dengeler dikkate alındığında Yunanistan konusunun başlı başına bir belirleyici bir unsur olmasının çok da garipsenecek bir yönü de bulunmamaktadır. Bunun en canlı örneğini Yunanistan’ın AT’ye tam üye olduğu 1981’den bu yana son derece net olarak görmek mümkündür. Yunanistan topluluğa üye

³⁹ Bkz.: Mehmet Barlas [1994] *Turgut Özal’in Anıları*, Sabah Kitapları, İstanbul.

⁴⁰ Bkz.: Haluk Günöğür [1996] “Turgut Özal ve Avrupa Birliği”, in: İhsan Sezal (Ed.) *Devlet ve Siyaset Adamı Turgut Özal*, İstanbul, 1996, s. 70-73; Gülten Kazgan: (1993) “External pressures and the new policy outlook” in Balkır, Canan / A.M.Williams (Ed.), *Turkey and Europa*, Pinter Pub., London, 1993, s. 69-99.

⁴¹ Buchard [1985] *Turkey and the West*, s. 62.

⁴² “politisch-psychologische Motiv” Kramer [1988] *EG und die Türkei*, s. 23.

⁴³ Bkz.: Zühal Yeşilyurt [2000] *Die Türkei und Europäische Union, Chancen und Grenzen der Integration*, Osnabrück: Der Andere Verlag,. (Zugl.: Bonn Univ., Diss., 1999) s.30; Klaus-Detlev Grothusen “Aussenpolitik”, in: Grothusen, Klaus-Detlev (Hrsg.) *Türkei, Südosteuropa-Handbuch*, Band 5, Göttingen 1985, s. 96-97.

⁴⁴ Bkz.: Birand [2001]: *Türkiye’nin Avrupa Macerası*.

⁴⁵ Karluk [1996] *Avrupa Birliği ve Türkiye*, s. 392.

olmasının ardından Türkiye ile ilişkileri hemen her aşamada sabote etmeyi dış politikasının temel unsurlarından birisi haline getirmiştir. Mali protokollerin engellenmesi ile Avrupa Parlamentosu'nda fraksiyon farkı gözetmeksizin bütün Yunanistan temsilcilerinin her fırsatta Türkiye aleyhine kararlar aldirmaları Türkiye'nin kaygılarının sadece ,psikolojik' bir refleks olarak adlandırılmasının çok da yeterli olmadığı açıkça göstermektedir.

Türkiye'nin yöneticileri için dış dünya ve özellikle de Batı Avrupa ile ilişkilerde Yunanistan ile (en azından) benzer statüye sahip olmak bir politik temel olmuştur. Yunanistan ile Türkiye arasında var olan dengenin korunması aslında Batı Avrupa ve ABD bakımından da sürekli dikkate alınan bir husustur.⁴⁶ 1981'de Yunanistan'ın topluluğa girmesi ile bu denge Yunanistan'ın lehine ciddi bir biçimde bozulmuş olsa da Türkiye ile ikili ya da topluluk çerçevesinde gerçekleştirilen hemen bütün politikalarda bunun izlerini görmek mümkündür. Kramer de „*Batı Avrupa ile ilişkiler Yunanistan ile statü eşitliği bağlamında değerlendiriliyordu* “ sözleri ile bu durumu anlatmaktadır.⁴⁷ Aslında Fatih Rüştü Zorlu'nun „*Yunanistan kendisini boş bir havuza atsa bile onu yalnız bırakmaya gelmez*” sözleri başta abartılı gibi görünse de, 1981'de Yunanistan'ın AET'ye üye olmasının ardından ne kadar haklı olduğu da ortaya çıkmıştır. Türkiye ile AB ilişkilerinin yarım yüzyıla varan tarihine yakından bakıldığında, ilişkilerin adeta Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin bir türevi olduğu görülür. Bunda AB karar alma mekanizmalarının, özellikle de üye ülkelerin mutlak “veto” hakkının ve Türkiye'yi zaten AB üyesi olarak görmek istemeyen ülkelerin Yunanistan'a verdiği cesaret ve katkının da son derece önemli yeri olduğu açıktır.

Yunanistan'ın 8 Haziran 1959'da AET'ye başvurusundan yaklaşık yedi hafta sonra yani 31 Temmuz 1959'da Türkiye AET'ye aynı Yunanistan'ın talebi ile başvuruda bulunmuştur. Türkiye ile Yunanistan biri birlerini tek başına bırakmayacak ve karşılıklı olarak dezavantajlı duruma düşmeyecek bir dış politika anlayışını son elli yıllık dönemde her vesile ile ortaya koymuşlardır. Yunanistan faktörünün AET konusundaki yerini anlamak bakımından 1959 yılında yaşanan şu diyalog oldukça çarpıcıdır: Yunanistan'ın AET'ye başvurduğu haberi üzerine harekete geçen Türk Dışişleri Bakanı Zorlu, Türkiye'nin de hemen başvuruda bulunması için gerekli hazırlıkları yapar. Ancak bir belirsizlik vardır. İşte bunun için Başbakan Adnan Menderes'in Bakanlar Kurulu'nda konu ile ilgili olarak Bakanlarının görüşlerini sorar. Bakanlardan sadece birisi, Samet Ağaoğlu “*AET'nin ne olduğu, nereye gideceği belli değil, üstelik biz de hazır mıyız, bilemiyorum?*” şeklindeki tereddüdüne Başbakan Menderes'in cevabı çok ilginçtir: “*Ne demek, Yunanlıların Avrupa Birliği'ne girmesine Türkiye seyirci mi kalacak? Türkiye Cumhuriyeti bunun dışında kalmaz. Onların altından kalkıp da bizim başaramayacağımız ne olabilir ki?*”⁴⁸ 31 Temmuz 1959'da başvurunun yapılmasının ardından da Yunanistan konusundaki gelişmeler Türk tarafınca çok yakından takip edilmiş, mümkün olduğunca Yunanistan'ın Türkiye aleyhine güç ve prestij kazanmasının yolu kesilmeye çalışılmıştır. Örneğin 1-2 Mart 1960'da AET Dışişleri Bakanları Konseyi'nin kararı ile Yunanistan ile ön görüşmelerin tamamlandığı ve resmi ortaklık

⁴⁶ Birand [2001]: *Türkiye'nin Avrupa Macerası*, s.51-60.

⁴⁷ Kramer [1988] *EG und die Türkei*, s. 23.

⁴⁸ Birand [2001]: *Türkiye'nin Avrupa Macerası*, s. 54.

görüşmelerine başlanması kararı alınınca, Türk Dışişleri Bakanı Zorlu, AET'yi oluşturan altı ülkenin Büyükelçilerini 17 Mart 1960'da Dışişlerine davet ederek sert bir memorandum vermiş ve Türkiye'ye yapılanın haksızlık olduğunu ifade etmiştir.⁴⁹ 27 Mayıs 1960'da DP iktidarını devirerek yönetime el koyan Milli Birlik Komitesi de Türk-Yunan dengesinin gözetilmesi için uyarılarda bulunmuş, hatta bunu “*aksi halde Sovyetlere yanaşırız*” gibi bir tehditle de birleştirmiştir. Ancak bütün bu süreçte, AET tarafından izlenen politikaların dengesinin bozulmasında Türkiye'de başta Askeri darbeler olmak üzere, siyasi belirsizlik ve zaman zaman da yeteneksizliğin gelişmeleri Yunanistan'ın isteklerine ve çıkarlarına daha yakın hale getirdiği söylenebilir. Bu durum 27 Mayıs 1960'da da 12 Eylül 1980'de de açıkça görülmüştür.⁵⁰

AET'yi Türkiye ile Ortaklığa Yönelten Başlangıç Dinamikleri

1. Güvenlik-Askeri Boyut

AET'nin kurulduğu dönemde Türkiye'yi belirli bir konumda içine alma konusunda istekli olmasının farklı nedenleri bulunmaktadır. Ancak hiç kuşku yok ki temel itici güç, Türkiye'nin özellikle de 1952'de NATO'ya girmesinden sonra Batı savunma sistemine sağladığı katkı ve bunun devamlılığının Avrupanın güvenliği için taşıdığı önemdir. Bu bağlamda Türkiye'nin Batı dünyasındaki yerini çok büyük ölçüde jeostratejisinin belirlediği, başka bir anlatımla Türkiye'nin AET ile ilişkilerinde de en önemli unsurun güvenlik kaygıları olduğu söylenebilir.⁵¹ Bu olguyu Kramer de, “*Batı Avrupa tarafında Türkiye ile ilişkiler büyük ölçüde güvenlik politikaları ve askeri çıkarlar bakımından önemseniyordu. Tür-*

⁴⁹ ibid, s.76.

⁵⁰ Bu rekabetin yolaçtığı ve aslında AET'yi de zor durumda bırakan gelişmeler önce AET'de 3 Mayıs 1960'da İngiltere'nin Portekiz ve İskandinav ülkeleri ile kurduğu EFTA ile, ardından da Türkiye'de Silahlı Kuvvetlerin 27 Mayıs 1960'da sivil iktidarı darbe ile görevden uzaklaştırması ile çok farklı bir güzergaha girmiştir. Her ne kadar ihtilal hükümeti 14 Ekim 1960'da AET'ye bir heyet göndererek ilişkilerin hem de eskisinden de hızlı bir biçimde geliştirilmesi ve yükümlülükler alınması konusunda hazır olunduğuna ilişkin talebini dile getirmiş olsa da, AET bu durumdan yaşadığı şaşkınlık ile bir süre karar alamamış, ardından da biraz da Türkiye'deki darbenin Sovyetlere yakınlaşma gibi bir risk taşıdığından hareketle, Türkiye'yi biraz rahatlatan ama yine de görüşmelere devam edilmesini reddeden bir kararlar almıştır. ‘Rakip’ Yunanistan ise arayışta yolunda devam etmiş ve 6 Mart 1961'de AET ile müzakerekereleri tamamlamıştır. 9 Temmuz 1961'de Atina'da ‘Atina Anlaşması’ adını alan ortaklık anlaşması imzalandı. Türkiye için de 20-21 Mart 1961'deki AET Bakanlar Konseyi kararı ile yeni bir formül geliştirildi. Buna göre Türkiye'nin Toplulukla ilişkilerinin GB yerine Ticaret Anlaşması ya da daha basit bir Yardım Anlaşması'na dönüştürülmesi teklifi getirildi. Askeri Yönetim buna itiraz etti ve GB dışında hiçbir formülü kabul etmeyeceğini açıkladı: “Yunansitan ile anlaşma yapılırken, Türkiye ile daha resmi müzakerelerin başlamaması” da sert biçimde protesto edildi. Ama aynı Milli Birlik Komitesi, başta Fransa olmak üzere, Avrupa'dan gelen bütün uyarı ve baskılara rağmen iktidardan indirdikleri dönemin Başbakan ile Dışişleri ve Maliye Bakanları hakkında verdikleri idam cezasını uygulamaktan çekinmedi. Bu olay Fransa Devlet Baskanı De'Gaulle'nin özel isteği ve baskısı ile Türkiye ile yapılan bütün görüşmelerin askıya alınmasına yolaçtı. Bu veto yeniden sivil yönetime geçildikten sonra 27 Mart 1962'de De'Gaulle'nin ikna edilmesi ile kaldırılabilirdi. Ama bu dönemin maliyeti yüksek oldu. Hem ,rakip’ Yunansitan ile AET arasındaki ortaklık anlaşması 1 Kasım 1962'de resmen yürürlüğe girdi, hem de Türkiye ile yapılan görüşmeler uazayınca anlaşma ancak 12 Eylül 1963'de imzalanabilirdi ve yürürlüğe girmesi de 1 Aralık 1964 olarak belirlendi. Daha da önemlisi Ankara Anlaşması, Atina Anlaşması ile karşılaştırıldığında Türkiye'yi koruması ve gelecekte üyeliği garanti altına alması bakımlarından oldukça zayıf kaldı.

⁵¹ Meltem Müftüler Baç [2001] *Türkiye ve AB::Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler*, Alfa Yayınları, İstanbul, s. 9.

kiye “NATO’nun Güney Kanadı” olarak görülüyor ve ülkenin Batılı sisteme bağlantısı Batının güvenliği için vazgeçilmez önemde kabul ediliyordu. Bu anlamda Sovyetlere karşı güneyde hem bir “sürgü” hem de Avrupa ile Orta Doğu’nun sorunlu bölgeleri arasında bir “köprü” olarak görülüyordu”⁵² sözleri ile ifade etmektedir. O dönemde Avrupa’daki bu oluşumun bir „Kader Birliği Topluluğu,, („Schicksalsgemeinschaft“) olarak nitelenmesi de, güvenlik kaygılarının bütün taraflar için ne kadar önemli bir itici güç olduğunu ortaya koymaktadır.⁵³ Hiç kuşku yok ki, Batı Avrupa bakımından güvenlik kaygılarının ilişkileri birinci derecede belirlemesi, diğer nedenleri önemsiz kılmamaktadır. Kramer de, “oldukça uzakta görünen Türkiye’nin AET’ye üyeliği de Doğu Akdeniz’de güvenlik politika hedefleri için bir araç olarak görülüyordu” demektedir.⁵⁴

Aslında Türkiye’nin Batı dünyası ile ilişkilerinde ABD ve Batı Avrupa arasında özel bir yapılanma bulunduğu bilinmektedir. İki kutuplu ,dehşet dengesi’nin hüküm sürdüğü yaklaşık kırk yıllık dönemde Türkiye’nin güvenlik bağlamında ABD için taşıdığı önem daha büyük olmuş ve bu somut ve yoğun askeri ve güvenlik ittifakları ile de desteklenmiştir. Batı savunma sisteminin belki de en önemli önceliği Batı Avrupa’yı Sovyetler’den korumaktı. Bu anlamda ABD, Batı Avrupa’nın korunmasında Türkiye’nin işlevini – zaman zaman Türkiye’nin karşı çıkmalarına rağmen – son derece önemsemiştir. Aslında Batı Avrupa’nın güvenliği bakımından Türkiye’nin vazgeçilmezliği bilinmekle birlikte, Kramer’in de işaret ettiği gibi AET’nin doğasından kaynaklanan sebeplerle Türkiye’nin taşıdığı güvenlik ve askeri önem AET içinde resmi anlamda önemli bir rol oynamamıştır.⁵⁵ Buna rağmen AET’nin ortaya çıkışı her ne kadar ekonomik yapılanmalarla açıklansa da, bunun bir diğer yönünün ekonomik bağımlılık yolu ile Avrupa’da barış ve istikrarın korunması olduğu da bir gerçektir. Bu anlamda AET daha başlangıçtan itibaren ekonomik olan boyutla aynı genişlikte kapsamlı bir siyasi güvenlik ayağına sahip olma hedefini gütmüştür. 1949’da kurulan NATO’nun o dönemde belirsizlik içinde olması, başta Fransızlar olmak üzere Avrupalılara yeterince güven verecek düzeye gelmediği de dikkate alınırsa AET’nin temelindeki güvenlik kaygılarının önemi kolayca anlaşılabilir. İşte bir taraftan NATO içindeki verimli ilişkiyi daha da geliştirmek, öte taraftan da güvenlik alanını daha da genişleterek stratejik önemi büyük olan Türkiye’yi kazanmak isteği Türkiye’nin ortak üyelik talebine olumlu yansdı. Ancak bu durum kendi içinde başta türlü zorluklar ve çelişkiler yarattı. Temel olarak bir ekonomik ve siyasal entegrasyon projesi olan AET’ye Türkiye’nin öncelik ve hatta sadece jeostratejik gereklerle dahil edilmiş olması, daha sonraki dönemlerde her iki tarafı da zor durumda bırakacak ve entegrasyon sürecini olumsuz etkileyecek unsurları da beraberinde getirdi. Topluluğun bu güne kadar rasyonel ve uzun vadeli bir Türkiye politikası üretmekteki zorluklarının da bununla ilişkili olduğu söylenebilir. AT kendi güvenlik politikasını geliştiremedikçe, güvenlik kaygılarının ilişkilerin

⁵² Kramer [1988] *Die Europaeische Gemeinschaft und die Türkei*, s. 24.

⁵³ Gümrükçü [1994] *Rechts(un)sicherheit in Europa?*, s. 27.

⁵⁴ Kramer [2002] “Türkei und Kopenhagen Kriterien”, SWP-Aktuell, 39, November 2002, s.35.

⁵⁵ Kramer [1988] *Die Europaeische Gemeinschaft und die Türkei*, s.24.

temelini oluşturduğu Türkiye'ye yönelik politikalar da belirli bir yerde tıkanacaktır.⁵⁶

2. Siyasi Nedenler ve AET'nin Prestij Mücadelesi Boyutu

Türkiye'nin AET bünyesine alınmasında güvenlik kaygıları önemli bir rol oynamış olsa da bu temel unsurun yanı sıra başka önemli faktörler de bulunmaktaydı. Bunları kısaca şöyle sıralamak mümkündür:

a- AET'nin kurulduğu dönemde birçok üye için Yunanistan ve Türkiye'nin AET bünyesinde yer alması önemli bir prestij unsuruydu. Böylece hem AET'nin bir ‚Zenginler Kulübü‘ olduğuna ilişkin imajı ortadan kaldırıyor,⁵⁷ ve hem de, belki de daha da önemlisi AET'ye rakip olarak ortaya çıkan ve liderliğini İngiltere'nin yaptığı EFTA (European Free Trade Association) karşısında Türkiye ve Yunanistan'ı yanına alarak güç kazanmış oluyordu.⁵⁸

b- Türkiye'nin politik olarak Batı kampından uzaklaşmasına engel olmak: Bu faktör özellikle Soğuk Savaş koşullarında son derece önemliydi. AET Türkiye'yi bir biçimde kendi içine entegre ederek, söz konusu kaymalara karşı Türkiye'yi yanına çekmeyi son derece önemsemiştir. Bu durum özellikle Türkiye'de yaşanan Askeri Darbe dönemlerinde çok net görülmüştür. 1979'da İran'da yaşanan İslam evrimi, Batının kaygılarına yeni bir unsur daha ekledi: Politik İslam. 1990 sonrasında Türkiye'ye yöneltilen eleştirilerin dozunun artmış olmasında, yukarıda anılan kaygıların azalmasının önemli payı bulunmaktadır. Paradigmalar değişse bile, Türkiye'nin Batı yanlısı, hatta son dönemde sadece Batı değil, aynı zamanda Avrupa yanlısı bir çizgide yer alması bütün dönemlerde arzulanmıştır.

c- Önemli bir başka siyasi neden de Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerdir. AET bu konuda mümkün olduğunca „dengeli“ davranmaya çalışmış, Doğu Akdeniz'de bu iki ülke arasında belirli bir dengeyi korumaya çalışmıştır. Burada da yine Batı Avrupa'nın savunma ve stratejik kaygıları rol oynamıştır. Türkiye'nin ‚küstürülmesi‘nin maliyetinin çok daha yüksek olacağı düşüncesi Türkiye ile ilişkilerde belirgin bir rol oynamıştır.

3. Ekonomik Boyut

Başlangıçta ağırlıklı olarak bir ekonomik çıkar topluluğu olma hedefinde olan AET için Türkiye'nin sağlayacağı ekonomik fayda oldukça sınırlıydı. Hatta tam tersine, bu „yoksul“ ülkenin AET standartlarına getirilmesi için uzunca bir süre AET'nin tek taraflı destek vermek zorunluluğu da bilinmekteydi. Ancak yine de ekonomik hareket alanını mümkün olduğunca büyütmek, serbest ticaretten kaynaklanacak zenginliğin artırılmasını sağlamak ve bölgede istikrarlı ve huzurlu bir kalkınmanın sağlanmasına destek olmak hedefleri doğrultusunda Türkiye (ve Yunanistan'ın) Topluğa bağlanması önemli görülmüştür. Türkiye hem dış yatırımlar ve hem de ticaret hacmi bakımından AET ülkeleri ile karşılaş-

⁵⁶ Kramer [1988] *EG und die Türkei*, s.25., Bu konuda ayrıca Bkz. Ludger Kühnhardt ve Hans-Gerd Pöttering, [1998] *Kontinet Europa, Kern, Übergänge, Grenzen*, Edition Interfrom, Zürich, s. 163-213.

⁵⁷ Bkz.: Selim İlkin [1990] „A Short History of Turkey's Association with the EC“, s. 36.

⁵⁸ Rıdvan Karluk [1996], *Avrupa Birliği ve Türkiye*, s.393.

tırıldığında oldukça geridedir. Türkiye büyük ve dinamik bir pazar olarak ilgi çekmesine rağmen doğrudan yabancı yatırımlar da çok düşük düzeyde seyretmekteydi. Ülkenin o dönemdeki yapısal gelişme sorunları, Batılıların yatırım ve ticaret yapmak konusundaki beklentileri engelliyordu.

Türkiye'nin belki de o dönemde ekonomik anlamda en çok ilgi çeken yönü, 1950'li yılların sonunda ortaya çıkan işgücü ihtiyacının Türkiye'den karşılanabileceğine ilişkin hesaplamalardır. Savaş sonrası Avrupa'sının imarı ve özellikle Almanya'daki büyük sanayi kalkınma insan gücü ihtiyacını ortaya çıkarmıştı. Her ne kadar bu durum ilerleyen yıllarda Türkiye'nin reddedilmesinin önemli gerekçelerinden birisi haline gelse de başlangıçta AET'nin Türkiye'ye ilgisinin altında yatan faktörlerden birisi olarak anılabilir.⁵⁹

Yukarıda anılan karşılıklı beklenti ve çıkarlar Türkiye ile AET arasında bir yakınlaşmayı olanaklı kılmıştır. Ancak yine de bu ilişkinin AET'nin diğer ülkelerle olan ilişkisinden oldukça belirgin farklılıkları bulunduğu açıktır. Soğuk savaş döneminin güvenlik kaygılarının büyük rol oynadığı bu ilişki biçimi, güvenlik kaygılarının azalması, yani Türkiye'nin Batı Avrupa için jeostratejik önemi azalması ile daha büyük sorunlarla karşılaşmıştır. Çünkü Kramer'in de isabetle belirttiği gibi, Batı Avrupa ile Türkiye arasındaki çıkar ilişkileri asimetrik bir görüntü veriyor, sadece güvenlik politikaları alanında paralel ve hatta aynı çıkarlar söz konusu olabiliyordu.⁶⁰

Temel Dinamik Türkiye'dir

AB'nin Türkiye ile ilişkilerinin geleceği, AB'nin nasıl bir küresel aktör olma niyeti ve becerisi ile doğrudan bağlantılıdır. Aradan geçen yarım asırlık ilişkilerden sonra AB'nin Türkiye konusundaki bakışında stratejik gerekleri yeniden gündeme getirmesi dikkat çekicidir. Ancak bunun en az bölgesel küresel gelişmeler kadar Türkiye'deki iç gelişmelerle yani demokrasi, insan hakları ve ekonomik standartlar bakımından Türkiye'nin ulaştığı yerle ilişkili olduğu da açıktır. Avrupa için Türkiye'nin gerçek anlamda bir "soft-power" olması, sadece geleneksel stratejik-güvenlik özellikler ile gerçekleştirilemez. En az güvenliğe yapılacak katkı kadar demokratik ve kalkınmış bir model olmak gerekmektedir. Üstelik bu en çok da Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının doğrudan faydalanacağı bir gelişme olacaktır. Bu bağlamda 2008 yılı İlerleme Raporu ile ortaya konulan Türkiye resmindeki eksikliklere ağırlık vermek, stratejik önemin vurgulanması ile ihmal edilmeyecek kadar önemlidir. AB'nin Türkiye konusunda üzerine düşenleri yeterince yerine getirmemesi mutlaka eleştirilmeli, Türkiye'nin uğradığı haksızlık ve çifte standartlar konusunda ciddi bir tepki ortaya konulmalıdır. Ancak unutulmamalıdır ki AB ile ya da AB'siz mutlu, müreffeh ve güvenli Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının asıl muhatabı Türkiye'deki siyasi karar mekanizmalarıdır. AET ile 1959'dan beri var olan ilişkiler şunu açıkça ortaya koymaktadır: başlangıç dinamikleri hala büyük ölçüde geçerlidir, ama Türkiye o döneme göre kendisine çok daha fazla yatırım yapmış, "soft-power" anlamındaki stratejik önemi

⁵⁹ Bkz. Kramer [1988] *Die Europaeische Gemeinschaft und die Türkei*, s. 26-27.

⁶⁰ *ibid*, s. 27.

bütün Avrupa için daha da önemsenir olmuştur. Açıktır ki kendi içinde barışı, huzuru, demokrasiyi ve refahı gerçekleştiremeyen bir ülke, istediği kadar stratejik bir konumda olsun, bu gücünü kendisi ve çevresi için olumlu kullanabilmekten de uzak kalmakta, hatta kendisi bir “sorun” haline gelebilmektedir. Türkiye AET-AT-AB ile yaşadığı sancılı süreç her iki taraftaki hatalar ve vizyonsuzluk ile son derece sancılı olmuş, hala da bu sorunların bir bölümü devam etmektedir. Ancak Türkiye’nin ve Türk vatandaşlarının kazanımları bakımından değerlendirildiğinde, 1959’daki başvuru ve ona neden olan dinamikler daha iyi anlaşılabilir. Bugün Türkiye’yi BM’de destekleyen de, bölgesinde soft-power anlamında güce çeviren de ülke içinde daha çok demokrasi ve daha çok refah ilkeleri çerçevesinde gelişmelere katkı sağlayan unsurlarda da AB göz ardı edilmesi mümkün olmayan bir faktördür. Son İlerleme Raporu ve Strateji Belgesinde Türkiye konusundaki stratejik vurgu kısır bir “güvenlik” konsepti ile iç ve dış siyaseti belirlemek gibi bir yönelime değil, tam tersine ülke içindeki standartların yükseltilmesinin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Türkiye’ye bakışta 1959’un AET’sinden 2008’in AB’sine değişmeyen temel dinamiklerden birisi stratejik-güvenlik boyutu olsa da, bu dinamiğin içeriğindeki değişim Türkiye’nin de gücü anlamında değerlendirilebilir.